

جنس در زبانهای شغناني - روشاني و پښتو

جنس در زبانهای شغناني - روشاني و پښتو

محقق خیر محمد حیدری

محقق خیر محمد حیدری

Gender in Shughnani - Roshani and Pashto languages

Professor Khair Mohammad Hydari

2023

ISBN 978-9936-661-94-3

9 789936 661943

د افغانستان اسلامي امارت

د علومو اکاډمي

معاونیت علوم بشری

مرکز زبانها و ادبیات

جنس در زبانهای شغنائی- روشانی و

پښتو

نویسنده:

محقق خیر محمد حیدری

مشخصات اثر

نام کتاب: جنس در زبانهای شغنائی - روشانی و پنبتو

نویسنده: محقق خیر محمد حیدری

ادیتور و مهتمم: اکادمیسین سید محی الدین هاشمی

ناشر: ریاست اطلاعات و ارتباط عامه اکادمی علوم

سال چاپ: ۱۴۰۲ / ۱۴۴۵ هـ ق

محل چاپ: مطبعه بهیر

شماره تماس ریاست اطلاعات و ارتباط عامه: ۰۲۰۲۲۰۱۲۷۹ (۰۰۹۳)

ISBN: ۹۷۸-۹۹۳۶-۶۶۱-۹۴-۳

د چاپ ٲول حقوق له علومو اکاډمي سره خوندي دي

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فهرست

عنوان	صفحه
۱- نظر استاد رهنما	۱
۲- تقریظ	ح
۳- مقدمه	۱
۴- پیشگفتار: تحلیلی از تحقیقات پیشین و	۵

فصل اول

۱- شرحی از مقوله جنس

۱.۱- جنسیت	۲۸
۱.۲- تولید جنس	۲۹
۱.۳- جنس به مثابه کته گوری صرفی	۳۱
۱.۳.۱- علامه های مذکر در زبان پښتو	۳۲
۱.۳.۲- علامه های تأنیث در زبان پښتو	۳۳
۱.۴- انواع جنس دستوری	۳۳
۱.۴.۱- جنس مذکر Masculine در زبان پښتو	۳۵
الف) اسمای مذکر از نگاه معنی	۳۵
ب) اسمای مختوم به صامت	۳۵
۱.۴.۲- جنس مؤنث Feminine در زبان پښتو	۳۶
۱.۴.۲.۱- اقسام مؤنث در پښتو	۳۶
الف) مؤنث طبیعی یا حقیقی (جاندار)	۳۶
ب) مؤنث طبیعی بی علامه	۳۶
ج) مؤنث طبیعی یا حقیقی لفظی با علامه	۳۷

- ۳۷ ..... (د) مؤنث غیر طبیعی (حقیقی) بی علامه
- ۳۷ ..... ۱. ۲. ۴. ۲- جنس ساخته در پینتو
- ۳۷ ..... (الف) اسمای مختوم به یای ملین ((ay)).
- ۳۸ ..... (ب) اسماء و صفات مختوم به یای معروف و واو معروف
- ۳۹ ..... (ج) اسماء و صفات دارای واو اوسط
- ۴۹ ..... (د) اسماء و صفات مختوم به کانسونانت

فصل دوم

۲- جنس در زبانهای شغنائی- روشانی

- ۴۲ ..... ۱. ۲- جنس از نگاه دستوری
- ۴۷ ..... ۲. ۲- عدد در صفات تغییر نمی کند
- ۵۱ ..... ۲. ۳- انواع جنس
- ۵۳ ..... ۲. ۳. ۱- جنس مذکر Masculine در زبانهای شغنائی- روشانی
- ۵۴ ..... ۲. ۳. ۱. ۱- قسم اول مذکر
- ۵۴ ..... ۲. ۳. ۱. ۲- قسم دوم مذکر
- ۵۵ ..... ۲. ۳. ۱. ۳- قسم سوم مذکر
- ۵۶ ..... (الف) طریقه اول
- ۵۷ ..... (ب) طریقه دوم
- ۵۸ ..... (ج) طریقه سوم
- ۵۸ ..... (د) طریقه چهارم
- ۵۹ ..... (ه) طریقه پنجم
- ۶۱ ..... ۲. ۳. ۱. ۴- قسم چهارم مذکر
- ۶۷ ..... ۲. ۳. ۱. ۵- علامه های صرفی جنس مذکر (عدد، جنس)
- ۷۱ ..... ۲. ۴- جنس مؤنث Feminin gender در زبانهای

- ۷۳ ..... ۲. ۴. ۱- قسم اول مؤنث
- ۷۳ ..... الف) جنس در صفات
- ۷۴ ..... ب) جنس در اسمای جاندار
- ۷۴ ..... ۲. ۴. ۲- قسم دوم مؤنث
- ۷۵ ..... ۲. ۴. ۳- قسم سوم مؤنث
- ۷۵ ..... الف) طریقه اول
- ۷۶ ..... ب) طریقه دوم
- ۷۷ ..... ج) طریقه سوم
- ۷۸ ..... د) طریقه چهارم
- ۷۹ ..... هـ) طریقه پنجم
- ۸۷ ..... ۲. ۴. ۴- اسمای مؤنث طبیعی وساخته در زبانهای شغنائی- روشانی
- ۸۷ ..... ۲. ۴. ۴. ۱- مؤنث حقیقی با علامه
- ۸۷ ..... ۲. ۴. ۴. ۲- مؤنث حقیقی بی علامه
- ۸۸ ..... ۲. ۴. ۴. ۳- مؤنث غیر حقیقی (بی جان) لفظی
- ۸۸ ..... ۲. ۴. ۴. ۴- طریقه ساختن مؤنث
- ۸۸ ..... ۲. ۴. ۴. ۱- اسمای قیاسی و وضعی
- ۸۹ ..... ۲. ۴. ۴. ۲- اسمای مؤنث ساخته موافق قاعده و قانون
- ۸۹ ..... ۲. ۴. ۴. ۳- صفات و اسمای دارای اساس ((u))
- ۸۹ ..... الف) صفات
- ۹۰ ..... ب) اسماء
- ۹۱ ..... ۲. ۴. ۴. ۴- اسماء و صفات دارای اساس ((O و Ī))
- ۹۲ ..... ۲. ۴. ۴. ۵- اسماء و صفات دارای اساس u یا ā
- ۹۲ ..... الف) دسته اول
- ۹۳ ..... ب) دسته دوم

- ۹۴ ..... ۲. ۴. ۴. ۶- اسما و صفات مختوم به کانسونانت
- ۹۵ ..... ۲. ۴. ۵- علائم جنس مؤنث در زبانهای شغنائی- روشنائی
- ۹۶ ..... الف) در زبان شغنائی
- ۹۶ ..... ب) در زبان روشنائی
- ۹۶ ..... ۲. ۵- حالات
- ۱۰۰ ..... ۲. ۶. ۶- جنس در ضمائر شخصی و اشاری
- ۱۰۰ ..... ۲. ۶. ۱. در ضمیر شخصی
- ۱۰۴ ..... ۲. ۶. ۲- در ضمیر اشاری

فصل سوم

۳- جنس در زبان پښتو

- ۱۱۴ ..... ۳. ۱- تشریح جنس
- ۱۱۷ ..... ۳. ۱. ۱- جنس مذکر
- ۱۱۷ ..... ۳. ۱. ۱. ۱- قسم اول مذکر
- ۱۱۷ ..... الف) اشیای بی جان در مذکر قسم اول
- ۱۱۷ ..... ب) اشیای جاندار در مذکر قسم اول
- ۱۱۷ ..... ج) ابدال اساس کلمه یا ماده اصلی
- ۱۱۸ ..... د) صورت حالات مذکر قسم اول
- ۱۲۰ ..... ۳. ۱. ۱. ۲- قسم دوم مذکر
- ۱۲۰ ..... الف) جمع بستن اشیای بی جان
- ۱۲۱ ..... ب) جمع بستن اشیای دیگر بی جان
- ۱۲۳ ..... ج) صورت حالات مذکر قسم دوم
- ۱۲۴ ..... د) صورت های دیگر جمع حالت غیر اصلی
- ۱۲۴ ..... ۳. ۱. ۱. ۳- قسم سوم مذکر

- ۱۲۵ ..... ۳ . ۱ . ۱ . ۳ - صورتهای حالات مذکر قسم سوم
- ۱۲۶ ..... ۳ . ۱ . ۱ . ۴ - قسم چهارم مذکر
- ۱۲۷ ..... الف) صورتهای حالت مذکر قسم چهارم
- ۱۲۸ ..... ب) تغییر ریشه کلمه
- ۱۲۸ ..... ۳ . ۱ . ۱ . ۵ - قسم پنجم مذکر
- ۱۳۰ ..... الف) پسوند زورکی
- ۱۳۰ ..... ب) صورتهای حالات مذکر قسم پنجم
- ۱۳۱ ..... ج) پسوند ((نه))
- ۱۳۱ ..... د) الحاق زورکی با ابدال واول اصلی
- ۱۳۳ ..... ۳ . ۱ . ۱ . ۶ - اسمای مذکر بی قاعده
- ۱۳۴ ..... ۳ . ۱ . ۱ . ۷ - اسماء وصفات مذکر مختوم به یای ماقبل
- ۱۳۵ ..... ۳ . ۱ . ۱ . ۸ - اسماء و صفات مذکر مختوم به یای ثقیل
- ۱۳۶ ..... ۳ . ۱ . ۱ . ۹ - اسماء وصفات مفرد مذکر مختوم به یای معروف و واو معروف
- ۱۳۶ ..... ۳ . ۱ . ۱ . ۱۰ - اسمای مختوم به واو معروف
- ۱۳۷ ..... ۳ . ۱ . ۱ . ۱۱ - اسمای دخیل مستعمل در پښتو
- ۱۳۷ ..... ۳ . ۱ . ۱ . ۱۲ - اسماء وصفات مفرد مذکر جاندار
- ۱۳۸ ..... ۳ . ۱ . ۱ . ۱۳ - صفات با واو مجهول و یای معروف
- ۱۳۸ ..... الف) آنکه مفرد باشد
- ۱۳۸ ..... ب) آنکه جمع باشد
- ۱۳۹ ..... ۳ . ۱ . ۱ . ۱۴ - اسمای مفردیکه به ((Θ)) زورکی
- ۱۳۹ ..... ۳ . ۱ . ۱ . ۱۵ - اسمای غیر ذیروح مختوم به کانسونانت
- ۱۴۰ ..... ۳ . ۱ . ۱ . ۱۶ - اسمای ذیروح وصفات مختص به ذیروح
- ۱۴۱ ..... ۳ . ۱ . ۱ . ۱۷ - حالات اسم case of noun در پښتو

- ۱۴۲ ..... ۱. ۱. ۱۷. ۱- حالات معنوی
- ۱۴۲ ..... Nominative case (الف) حالت فاعلی
- ۱۴۲ ..... objective case (ب) حالت مفعولی
- ۱۴۳ ..... vocative case (ج) حالت ندایی
- ۱۴۳ ..... Connective case (د) حالت ارتباطی
- ۱۴۵ ..... ۱. ۱. ۱۷. ۲- حالت لفظی
- ۱۴۶ ..... (الف) اسمای مفرد
- ۱۵۰ ..... (ب) اسمای جمع
- ۱۵۲ ..... ۱. ۱. ۱۸- اسمای غیر قابل تغییر
- ۱۵۴ ..... ۱. ۲- جنس مؤنث Feminine gender
- ۱۵۵ ..... ۱. ۲. ۱- قسم اول مؤنث
- ۱۵۷ ..... ۱. ۲. ۱. ۱- صورت حالات مؤنث قسم اول
- ۱۵۷ ..... ۱. ۲. ۱. ۲- ابدال اساس کلمه
- ۱۵۸ ..... ۱. ۲. ۲- قسم دوم مؤنث
- ۱۵۸ ..... ۱. ۲. ۲. ۱- صورت حالات مؤنث قسم دوم
- ۱۵۸ ..... ۱. ۲. ۳- قسم سوم مؤنث
- ۱۵۹ ..... ۱. ۲. ۳. ۱- صورت حالات مؤنث قسم سوم
- ۱۶۰ ..... ۱. ۲. ۴- قسم چهارم مؤنث
- ۱۶۱ ..... ۱. ۲. ۴. ۱- صورت حالات مؤنث قسم چهارم
- ۱۶۱ ..... ۱. ۲. ۵- قسم پنجم مؤنث
- ۱۶۴ ..... ۱. ۲. ۵. ۱- صورت حالات مؤنث قسم پنجم
- ۱۶۴ ..... ۱. ۲. ۶- مؤنث قسم ششم یا اسمای بی قاعده و اجمال حالات آنها

- ۱۶۷ ..... ۳ . ۱ . ۲ - ۷ - کلمات شمار
- ۱۶۷ ..... ۳ . ۱ . ۲ - ۸ - اسم اشیاء
- ۱۶۸ ..... ۳ . ۱ . ۲ - ۹ - اسمای مؤنث ساخته
- ۱۶۸ ..... ۳ . ۱ . ۲ - ۱ - مؤنثات اصلی
- ۱۶۸ ..... ۳ . ۱ . ۲ - ۲ - مؤنثات قانونی و قیاسی

فصل چهارم

۴ - مقایسه جنس در زبانهای شغنایی- روشانی و پبنتو

- ۱۷۷ ..... ۴ . ۱ - ویژه گیهای مشترک جنس در این زبانها
- ۱۷۹ ..... ۴ . ۱ . ۱ - مشترکات در جنس مذکر
- ۱۷۹ ..... ۴ . ۱ . ۱ . ۱ - اسمای مذکر بی جان
- ۱۸۰ ..... ۴ . ۱ . ۱ - ۲ - اسمای مذکر با پسوند ((yŋh)) در زبانهای شغنایی- روشانی
- ۱۸۱ ..... ۴ . ۱ . ۱ - ۳ - پسوند ((گان)) در زبان پبنتو
- ۱۸۲ ..... ۴ . ۱ . ۱ - ۴ - حالت در زبانهای پبنتو، شغنایی- روشانی
- ۱۸۵ ..... ۴ . ۱ . ۲ - مشترکات در جنس مؤنث
- ۱۸۶ ..... ۴ . ۱ . ۲ - ۱ - مؤنث طبیعی با علامه
- ۱۸۷ ..... ۴ . ۱ . ۲ - ۲ - مؤنث طبیعی (حقیقی) غیر لفظی بی علامه
- ۱۸۸ ..... ۴ . ۱ . ۲ - ۳ - مؤنث غیر حقیقی بی جان
- ۱۸۸ ..... ۴ . ۱ . ۲ - ۴ - مؤنث غیر حقیقی بی علامه
- ۱۸۹ ..... ۴ . ۱ . ۳ - مؤنث ساخته در زبانهای پبنتو و شغنایی- روشانی
- ۱۸۹ ..... ۴ . ۱ . ۳ - ۱ - نام های جداگانه
- ۱۸۹ ..... ۴ . ۱ . ۳ - ۲ - مؤنث ساخته از اسمای مذکر موافق قاعده
- ۱۹۰ ..... ۴ . ۱ . ۳ - ۳ - اسماء وصفاتی که حرف مرکزی آن واو یا یای ساکن باشد

۱۹۱	..... ۴.۳.۱.۴- دسته دیگر مونثات پستو
۱۹۲	..... ۴.۱.۴- حالات
۱۹۸	..... نتیجه
۲۰۷	..... مآخذ و مراجع

نظر استاد رهنما

عنوان پروژه: پژوهشی مقایسه‌ی در کته گوری جنس زبانهای شغنانی-
روشانی و پشتو

اسم محقق: خیرمحمد حیدری.

مؤسسه: انستیتوت ملیت های برادر، مرکز زبانها و ادبیات.

غرض پژوهش: ارتقاء نامزد محقق به رتبه محقق.

اول: ساختار اثر:

این اثر بر مبنای مفردات منظور شده و ایجادیات نحوه پژوهش متشکل

است از:

۱- مقدمه ....

۲- پیشگفتار: تحلیلی از تحقیقات پیشین و بررسی مراجع،

۳- فصل اول: شرحی از مقوله جنس،

۴- فصل دوم: جنس در زبانهای شغنانی- روشانی و پشتو،

۵- فصل سوم: جنس در زبان پشتو،

۶- فصل چهارم: مقایسه جنس در زبانهای شغنانی- روشانی و پشتو،

۷- نتیجه

۸- فهرست مأخذ.

دوم- میتود پژوهش: تحلیلی- مقایسه‌ی.

سوم- تشریح و ارزیابی اثر: مؤلف در مقدمه به کثرت تعداد زبانهای

افغانستان اشاره نموده، در حالی که از جمله بیشتر از ۳۱ زبان کشور تعدادی

را نام میبرد، به حق متذکر میشود، که به استثنای ۳-۴ زبان افغانستان متباقی زبانها صرف شکل گفتاری داشته، دارای رسم الخط و ادبیات نگارشی نیستند. چون زبانهای رسمی کشور- پشتو و دری- نظر به اهمیت خویش در سطح ملی در افاده تمام امور حیات جامعه ما تداول دارند و سایر زبانها را تحت الشعاع خویش قرار داده اند، بیم آن میرود، که زبانهای کم نفوس کشور به مرور ایام کاملاً از بین بروند و این سانحه همین اکنون بر زبان "تیراهی" واقع شده است. بنابراین ایجاب میکند، تا به منظور ثبت و تشریح چنین زبانها در ساحة وسیع تحقیقات زبانشناختی توجه هر چه بیشتر مبذول گردد.

محترم خیر محمد حیدری در سلسله همین گونه پژوهش ها به تشریح و مقایسه کته گوری جنس gender در زبانهای شغنانی- روشانی و زبان پشتو دست یازیده است، تا با این کار از یک طرف این گونه پژوهش های اختصاصی در زبانشناسی مقایسی توسط دانشمندان افغانی آغاز گردد و از جانب دیگر از نتایج این پژوهش برای تدقیق گسترده و عمیق تاریخ تکامل زبان پشتو، که تا کنون ساختار دوره های میانه و باستانی آن تشخیص و "بازسازی" نشده است و بنا بران موقف این زبان در ارتباط با زبانهای به اصطلاح "ایرانی (آریانی) شمالشرقی" کاملاً واضح نگردیده است، برای علاقمندان رشته زبانشناسی تاریخی مقایسه این دسته از زبانها مواد و منابع ابتدایی به دست آید.

مولف در انجام این پژوهش که هر چند ابتدائیت، مگر چون نخستین اقدام است، ابتکار تواند بود، از میتود علمی "contrastive analysis" تحلیلی - مقابله یی کار گرفته است. پژوهش های زبانشناختی مطابق به این

میتود چنان است، که در مقایسه ها، تحلیل و بازیابی ریشه شناختی (ایتمولوژیک و تاریخی) در نظر گرفته نمیشود و ساختار های دستوری (یا بخشهایی از کته گوری های دستوری یا لغوی) در اشکال و اوضاع کنونی (نه تاریخی) آنها با هم مقابله میشوند.

پژوهشگر در تطبیق این میتود در تحقیق خویش، به سوبه کار برای رفع نامزدی محققى دشوار و تا حدی ثقیل است، به معیار "قناعت بخش" موفق آمده است، که اگر ویژه گی های کیفی و کمی این پژوهش به صورت عینی ارزیابی شود، استعداد وی را در امر تحقیقات علمی به وضاحت روشن نموده، مؤید علاقمندی و پشتکارش در بازیافته های علمی شده میتواند.

مؤلف در پیشگفتار اثر، تحقیقات پیشین (مراجع مربوط به موضوع پژوهش خود را به طور "خیلی گسترده" شرح و تحلیل نموده است. این بخش به نظر من و به صورت تخمینی ۹۸ درصد مجموع تحقیقات بین المللی پیشین در این موضوع را احتوا میکند و اگر کمبودهایی در آن دیده شود، خاص به خاطر عدم دسترسی به آثار است، که شاید در مدت ده سال اخیر در دیگر کشور ها در این موضوع ایجاد گردیده، ما اطلاعی از آن نداریم و به کشور ما نرسیده است. به نظر من، این بخش کار پژوهشگر، به ذات خود، دارای اهمیت و بنابراین سزاوار تحسین و ستایش است.

در این بخش بر تحقیقات پامیر شناسی از آغاز، یعنی ۱۹۱۵م تا ۱۹۷۴، نظر اندازی شده است.

مؤلف در فصل اول، مقوله "جنس" را از نظر معنای لغوی، مفهوم و تعبیر گرامری آن، با استفاده از منابع معتبر، تشریح کرده است و پس از تصنیف

جنس گرامری به مذکر، مؤنث و مخنث، وجوه تطبیق آنها را در زبانهای معروف خانواده های اروپایی به اختصار نشان داده است. وی در همین بخش "جنس" را به مثابه یک کته گوری صرفی-معنایی در زبان پشتو (مذکر- مؤنث) از لحاظ شکل و معنی به تفصیل و با ایراد امثله ضروری شرح کرده و انواع آن را به شیوه علمی تحلیل کرده است.

در حین زمان مؤنثات ساخته از اشکال مذکر اسماء را در جدول قابل فهم، با شرح پروسه های فونتیکی دستوری نشان داده است، که مورد قناعت ارزیابی کننده قرار می گیرد.

وی در فصل دوم، جنس را در زبانهای شغنانی-روشانی به دو جنبه، تذکیر و تأنیث تصنیف نموده و به درستی خاطر نشان ساخته است، که در این زبان در مراحل پیشین تطور آنها کته گوری "مخنث" نیز وجود داشته، مگر در مرحله کنونی از بین رفته است.

در این بخش، مؤلف با استفاده از مراجع موجود، تا حد امکان به پژوهش های مختصر ایتیمولوژیک- دستوری و معنایی مقولات تذکیر و تأنیث را استخراج، یا اقتباس در جداول مقتضی درج کرده است.

موضوع در خور توجه در این بخش "ردیابی" تاریخی این مقولات تا زبانهای کهن مثلاً زبان اوستایی است، که مورد توجه خاص اینجانب قرار گرفته است.

تدقیق در این بخش خیلی گسترده و عمیق و از لحاظ کمی نیز توجه بر انگیز می باشد. وی همچنان، چنان که باید حالات اسمیه ها (اسماء، ضمائر، اشارات) را با کار برد میتود تشریحی به تفصیل و با ایراد مثالها و

جدولهای مربوط به بررسی گرفته است.

مؤلف در فصل سوم، جنس را در زبان پشتو مفصلاً به بررسی گرفته و انواع لفظی، معنایی، سمایی، طبیعی (وضعی) و ساخته آنها را با علایم لفظی مربوط تشریح و مطابق به کته گوری های فرعی آنها در جداول گنجانیده است. وی همچنان حالات اصلی (مستقیم) و غیر اصلی (منحرف) اسمیه های پشتو را تشریح داده است.

پژوهشگر در فصل چهارم اثر، پس از تشریح کته گوری جنس در زبانهای شغنانی-روشانی و پشتو، که از لحاظ میتود تحقیق منطقی ترین است، این کته گوری را در سه زبان مذکور مقایسه نموده است و در نتیجه بحث مفصل و تشریح تصنیف مقتضی به این نتیجه رسیده است، که زبانهای شغنانی-روشانی در خانواده زبانهای آریایی میدائی به نام "زبان آریانی" مشترک داشته است، که اکنون آثاری از آن به دست نیست و ممکن است بگوییم، که از مراحل کهن تر آنها زبان اوستایی، که در گاتاها باقی مانده است، نماینده گی میکند.

مؤلف در این نتیجه گیری، زبانهای خانواده آریایی (آریانی) را به دو شاخه اساسی پارسیک (یا جنوب غربی) و غیر پارسیک (یا دسته شرقی) تصنیف میکند. گروه پارسیک که قدیم ترین شکل ثبت شده باستان آن (دوره هخامنشی) و شکل متوسط آن پهلوی ساسانی است، در فارس ظهور کرده اند. اما مبداء دسته غیر پارسیک، که زبانهای پامیری، زبان دری و زبان پشتو نیز شامل آن است، زبان اوستایی میباشد و محل ظهور و نشو نمای آنها شمال و شمال شرق افغانستان است. زبان پشتو در این دسته با زبانهای گروپ

شغنانی- روشانی ارتباط خیلی نزدیک تاریخی (genetic) دارد.

مقایسه زبان پشتو با این زبانها، با میتود در زبانشناسی، در تعیین موقف زبان پشتو در دسته ایرانی (آریانی) شمالشرقی از یکطرف و بازسازی مراحل میانه و کهن زبان پشتو و تشخیص مبداء جیالوجیک آن از طرف دیگر اهمیت و مبرمیت اساسی دارد.

سه زبان پشتو، شغنانی و روشانی دارای کته گوری جنس مذکر و مؤنث میباشند. در زبانهای شغنانی- روشانی در مراحل کهن تر کته گوری مخنث نیز وجود داشت. از این مقایسه چنین سوال علمی مطرح میگردد که:

آیا زبان پشتو نیز، که شامل این خانواده است، در گذشته جنس مخنث نداشته است؟ و اگر داشته است چگونه بوده است. خود این سوال را میتوان باز هم با مقایسهٔ زبانهای هم‌ریشهٔ دسته مربوط با استفاده از میتود (Reconstruction) حل نموده، که باید صورت گیرد.

مؤلف در پایان، تصنیف حالات اسم پشتو را که توسط پوهاند رشتین، پوهاند زیار، هربرت پنزل و دیگران صورت گرفته است و هر کدام نظر مختلف در زمینه دارند، مورد ارزیابی قرار داده به این نتیجه میرسد، که زبان پشتو مانند زبانهای شغنانی- روشانی دارای چهار حالت دستوری: اصلی، فاعلی، مفعولی و ندایی میباشد.

نظر اینجانب به حیث استاد رهنمای پژوهشگر محترم خیرمحمد حیدری، در مورد اثر مورد بحث این است که: این پژوهشی نخستین اقدام در زمینهٔ تحقیقات زبانهای افغانستان توسط یک محقق افغانیست، که به رهنمایی من به پایه اکمال رسیده است. (داکتر زیار و داکتر ارمپر) در همین

ساحات کار میکنند و کارهای شان به انجام و به نشر- نرسیده است. مؤلف از عهده کار تحقیق به خوبی بدر شده و رهنمایی اینجانب را پذیرفته و در حدود امکانات تطبیق میتود تعیین شده، کارش منظم، سیستماتیک و مطابق به موازین علمیست. کمیت تحقیق وی نیز، بدون حشو و زواید، چشمگیر است و خیلی غنی میباشد، دورهٔ یک ساله نامزدی را سپری نموده و پلان کار علمی خود را تطبیق نموده است.

وی شخص مستعد، پرکار، علاقمند به علم و تحقیقات علمی و فوق العاده متواضع و ارسته به صفات شایسته اخلاقیست، با پذیرفتن وی در رشته پامیر شناسی، تحقیقات در این شعبه در اکادمی علوم افغانستان آغاز و تهداب چنین شعبه یی گذاشته میشود.

بنابراین در حالی که پژوهش علمی او را برای ارتقاء به رتبهٔ "محقق" تایید و پیشنهاد میکنم، توصیه مینمایم تا این اثر بعد از اصلاحات لازم چاپ شود. برای پژوهشگر جوان توان بیشتر کارهای علمی، صحت و سلامت و موفقیت های چشمگیر در رشتهٔ علمی که پژوهش در آن آغاز کرده است، تمنا میکنم.

پوهاند دکتور رحیم الهام- کاندیدا کادمیسن

اکادمی علوم افغانستان

۱۶ / ثور / ۱۳۷۰

تقریظ

نام اثر: پژوهشی مقایسی در کته گوری جنس زبانهای شغنائی-روشانی و پشتو.

مؤلف: خیر محمد حیدری

نظریه دهنده: سر محقق دوست شینواری.

محترم رئیس مرکز زبانها و ادبیات اکادمی علوم جمهوری افغانستان!

اثر دانشمند جوان محترم حیدری را که به غرض نوشتن تقریظ به اینجانب سپرده شده بود، از آغاز تا انجام مطالعه کردم و مطالعه آن این خادم علم و دانش را بسیار لذت و مسرت بخشید؛ زیرا که: اگر چه اضافه از یک قرن میگذرد، که یک گروپ زبانهای کشور عزیز ما یعنی گروپ زبانهای پامیری توجه علما و پژوهشگران جهان را بسوی خود جلب نموده و سهم ما افغانها در این نبرد علمی ناچیز، بلکه هیچ بود.

۲۵ سال قبل راقم این تقریظ علاقمندی مفرط داشت، تا در باره زبانهای کشور عزیز تحقیقات نموده مواد را جمع آوری کرده و یک اثر را به وجود آورد، ولی در این قسمت کتابخانه ها و مطبوعات کشور عزیز، به زبانهای ملی دو سطر معلومات هم نداشتند، که در "دافغانستان ژبی او توکومونه" مورد استفاده می گردید.

البته در سال ۱۹۶۰ یک قاموس مغتنم ولی مختصر- از لغات محدود زبانهای شغنائی، واخانی، اشکاشمی و منجانی از طرف مرحوم

تقریظ

شاه عبدالله بدخشی تالیف و از طرف پشتو ټولنه به نشر رسیده بود، ولی این قاموس در بارهٔ زبانهای پامیری فاقد معلومات بوده و هم با الفبای فونیتیک آشنایی نداشت.

برای اکادمی علوم جمهوری افغانستان خصوصاً مرکز زبانها و ادبیات جای مسرت است، که در جملهٔ کادر های ورزیدهٔ خویش دارای یک دانشمند جوان تحصیل یافته میباشد، که میتواند بار سنگین مطالعهٔ زبانهای پامیری را به عهده گیرد؛ زیرا که هم شخصاً از ساکنین پامیر بوده و هم شخص با علاقه و مصمم به نظر میآید. البته نوشتن و تکمیل همین اثر موجود شاهد مدعی من است.

باید یاد آور شوم، که پژوهش مقایسی در کته گوری جنس زبانهای شغنانی- روشانی و پشتو امر تصادفی نبوده، بلکه یک موضوع بکر میباشد، که مؤلف عمداً تحلیل و تکمیل و آنرا بدوش گرفته است.

پشتو با گروه زبانهای پامیری از یک گروه یا شعبه زبانهای آریانی محسوب میگردد، که عبارت است از شاخه شمال شرقی از گروه های مرکزی آریانی، ولی در جمله گروه زبانهای پامیری قرار معلوم تنها شغنانی- روشانی دارای کته گوری جنس (مذکر و مؤنث) میباشد و این یک موضوع بکر است، که از طرف کدام دانشمند تا اکنون مورد تحقیق واقع نگردیده است.

تقسیم بندی موضوع را بر فصول موجوده، من کافی میشمارم و در آن کدام خلاء و اضافه گی نمی بینم و آن قرار آتی است:

۱. مقدمه از طرف مؤلف: در این مقدمه نگاهی بر عموم زبانهای

افغانی گنجانیده شده و ضمناً مؤلف محترم اصرار ورزیده، که تا برای زنده ماندن همچو زبانها لازم است آثار مکمل در آنها ایجاد و چاپ شود.

۲. در پیشگفتار مؤلف سعی نموده است، تا تاریخچه مطالعات زبانهای پامیری را از ابتدای مطالعات الی زمان حاضر مکماً ارائه نماید.

۳. در فصل اول شرحی از مقوله جنس در اصطلاحات مختلف شرح و خصوصاً از نقطه نظر زبانشناسی مکماً تفسیر گردیده معادل آن در زبانهای اروپایی که از طرف یونسکو قبول شده است ارائه گردیده است. در این قسمت سعی به عمل آمده است، زبانهایی که دارای جنس (مذکر، مؤنث و حتی مخنث) میباشند، مشخص گردد و یک مبحث واقعاً دلچسپ میباشد. این بحث برای همه زبانشناسان مورد علاقمندی خواهد بود.

۴. فصل دوم: در این فصل جنس زبانهای شغنانی-روشانی تشریح شده است. در این فصل موضوعاتی شامل اند، که به عقیده این جانب برای پژوهشگران زبانهای پامیری دلچسپی خاصی دارا میباشد.

۵. فصل سوم: در این فصل جنس در زبان پشتو مورد تحقیق قرار گرفته و مؤلف محترم اگر چه اهل زبان پشتو نبوده ولی من تحقیق او را موفق می‌شمارم.

۶. فصل چهارم: در این فصل قسمت عمده اثر مقایسه همه

تقریظ

جانبه جنس در زبانهای شغنائی-روشانی و پشتو صورت گرفته، هم آن عده انواع جنس مقایسه گردیده، که هم در پشتو و هم در زبانهای پامیری خواص مشترک دارند و هم آنعده که خواص منفرد و این خواص در هر دو کته گوری، یعنی هم در مذکر و هم در مؤنث ارائه گردیده است، که عمدتاً در جداول ترتیب و تنظیم شده اند.

۷. نتیجه اثر: نتیجه اثر هم از دلچسپی خالی نمی باشد. در این قسمت آنچه که مفصلاً ذکر شد، فشرده آن تقدیم و نتیجه گیری خوب را از آن گرفته است.

یادداشت: اینجانب بعضی مشوره هایی را به مؤلف محترم

میدههم:

الف: به نظرم در عنوان کتاب "پژوهشی مقایسی ..." به عوض کلمه (مقایسی) که از جمله اختراعات محترم استاد الهام میباشد، کلمه (مقایسوی) صحیح خواهد بود؛ زیرا که پژوهش موصوف مقایسی شخص مقایسه کننده و مضاف الیه آن نیست، بلکه موصوف (مقایسه) است، که در صورت نسبت به حکم قواعد عربی لاحقہ مصدری (ع) آن به (و) تبدیل میگردد.

در این ترکیب پژوهش مقایسی نیست بلکه (پژوهش مقایسه) است.

ب: بعضی از نا درستی های جزئی به نظر میخورد، که در وقت چاپ باید رفع گردد. مثلاً، در پشتو (غر) و (ور) تنها به (غرونه) و (ورونه) جمع میشود.

ج: در وقت چاپ لازم است، تا کلمات شغنائی- روشنائی به صورت یک جدول علیحده به طور ضمیمه به الفبای فونیمیک چاپ شود. خودم حاضرم در این قسمت با مؤلف محترم به کمال خوشی همکاری کنم.

نتیجه این اثر به نظر من برای رفع کاندیدی رتبه علمی محترم نامزد محقق خیرمحمد حیدری کافی و کامل بوده و چاپ این اثر را بسیار مفید، بلکه ضروری می شمارم؛ زیرا که در باره تحقیق زبانهای پامیری خلای عمیق در کشور ما موجود است.

با احترام

سرمحقق دوست شینواری

۱۳۷۰/۲/۱۸

مقدمه

در افغانستان امروز بیشتر از ۳۱ زبان و لهجه وجود دارد. از آنجمله زبان پشتو و دری زبانهای رسمی دولتی میباشند، که همه مردم افغانستان یکی از این دو زبان رسمی و ادبی را میدانند، خاصاً کسانیکه خواندن و نوشتن را یاد دارند، با این دو زبان آشنا هستند و از آنها استفاده می کنند، اما در پهلوی زبانهای پشتو و دری چندین زبان و لهجه محلی دیگری نیز وجود دارند، که عبارت اند از: اورمپی، پراچی، شغنایی، اشکاشمی، واخانی، منجانی، بلوچی، براهوی، کردی، گوری، تیراهی، پشه یی، نورستانی، وایگلی، کاتی و سایر. این زبانها و لهجه ها بر خلاف زبانهای پشتو و دری در کشور ما افغانستان رواج عام ندارند، یعنی هر کدام این زبانها و لهجه ها در منطقه محدودی از افغانستان متداول میباشند. گذشته از این بیشتر آنها زبان گفتار هستند، رسم الخط ندارند و دارای ادبیات نوشتاری نیستند. کسانیکه به یک لهجه محلی گفتگو میکنند، چون با دانش و ادب آشنا شوند، میکوشند، که اندیشه های خویش را به زبان رسمی و عام بنویسند، تا میدان رواج آن وسیعتر باشد.

در ولایات افغانستان زبانها و لهجه های گوناگون متداول است، بعضاً بیم آن میرود، که بعضی زبانها و لهجه ها نابود شوند. بطور مثال زبان تیراهی را تا اوایل قرن حاضر بعضی ها میدانستند، اما فعلاً بطور کلی از بین رفته است.

پس ضرورت است، تحقیق روی آنها بیشتر صورت گیرد؛ زیرا وقت مهم است و آنرا نه باید از دست داد.

من در این اثر صیغه جنس و ساختار آن را در زبانهای گروپ شغنائی- روشنائی و پشتو مورد مطالعه و تحقیق قرار داده ام. زبانهای پامیری بخصوص زبانهای گروپ شغنائی- روشنائی در جمله خانواده زبانهای آریائی با زبان پشتو ارتباط خیلی نزدیک دارد و این زبانها جمعاً با چند زبان دیگر پامیری، گروپ مشخص را تشکیل میدهند، که مقایسه ساختارهای نظام فونیمی- مورفیمی و سینتکسی آنها مطابق به موازین میتود مقایسی در تعیین موقف زبانهای پشتو و شغنائی در بین زبانهای خانواده آریائی و تعیین ساختار مرحله میانه آن که ریکارد آن در دست نیست، هم از لحاظ تطبیقی مبرمیت خاص علمی دارد.

من این موضوع را تنها از نقطه نظر ساختار کته گوری جنس در زبانهای نامبرده با هم مقایسه میکنم و هدف من اینست که:

۱- اینگونه پژوهش های اختصاصی در زبانشناسی مقایسی توسط دانشمندان افغانی آغاز گردد.

۲- از نتایج این تحقیق برای تدقیق گسترده و عمیق تاریخ تکامل زبان پشتو بخشی از مواد و منابع ابتدایی به دست آید.

۳- اگر این تحقیق طور مطلوب بسرآید، دانشجویان و محققان علم زبان به خصوص علاقمندان رشته زبانشناسی تاریخی-مقایسی بحیث مدارک مواد مراجعه آنرا مطالعه خواهند کرد. در مجموع نتیجه نظری از این اثر اینست، که موقف زبان پشتو در بین زبانهای گروپ

شمال شرقی آریانی تثبیت می‌گردد. نتیجه علمی آن اینست، که در تحقیقات گسترده تر بعدی در این ساحه و در ساحات زبانشناسی تطبیقی استفاده به عمل آید، بلکه کوشیده ام آن‌عه دانشمندان و زبانشناسان بین‌المللی پیشین را که در بارهٔ زبانهای پامیری تحقیقات کرده، نامبرده و آثارشان را نیز معرفی نمایم.

اثر حاضر دارای پیشگفتار و پنج فصل میباشد. در فصل اول این اثر جنس را از نظر معنایی، لغوی، مفهوم منطقی و تعریف گرامری آن تشریح کرده ام و آنرا به مثابه کته‌گوری معرفی معنایی در زبان پشتو و از نگاه شکل و معنا با ایراد امثله‌های زیادی شرح و انواع آن را تحلیل و بررسی نموده ام.

در فصل دوم در زبانهای شغنانی-روشانی جنس را به دو جنبه، مذکر و مؤنث تصنیف کرده ام. در این بخش با استفاده از مراجع موجود تا حدود امکان به تحقیق و تدقیق پرداخته، پیدایش و اشکال بازسازی شده کهن تر جنس را پیدا کرده ام.

در فصل چهارم کته‌گوری جنس را در سه زبان (شغنانی-روشانی و پشتو) مقایسه نموده ام و در فصل پنجم به نتیجه رسیدم، که زبانهای شغنانی-روشانی در خانواده آریانی مبدا ئی به نام زبان آریانی مشترک داشته است و اکنون آثاری از آن در دست نیست.

در پایان این مقدمه بر ذمهٔ خویش فرض میدانم، از رهنمایی علمی استاد محترم کاندید اکادمیسین پوهاند، دکتور محمدرحیم الهام سپاسگزاری نمایم و همچنان از دانشمند محترم سر محقق

دوست محمد دوست شینواری، دانشمند محترم پوهنیار نصرالدین
پیکار استاد پوهنځی زبان و ادبیات، داشته های خویش را در باره
زبانهای پامیری به دسترسم قرار دادند، صمیمانه تشکر مینمایم.